

**ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.27.06.2017.Fil.05.02
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ҚАЛАНДАРОВ ШУҲРАТЖОН ШОКИРЖОНОВИЧ

**ЎЗБЕК ЛИНГВОМАДАНИЙ МУҲИТИДА ХАЛҚ МАҚОЛЛАРИ
ЭВФЕМИЗАЦИЯСИ**

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Фарғона – 2019

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

**Contents of Dissertation
Abstract of the Doctor of Philosophy (PhD) in Philology**

Қаландаров Шухратжон Шокиржонович Ўзбек лингвомаданий муҳитида халқ мақоллари эвфемизацияси.....	3
Kalandarov Shukhratjon Shokirjonovich Euphemization of the folk proverbs in the uzbek linguocultural environment.....	21
Қаландаров Шухратжон Шокиржонович Эвфемизация народных пословиц в узбекской лингвокультурной среде.....	38
Эълон қилинган ишлар рўйхати Список опубликованных работ List of published works	41

**ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.27.06.2017.Fil.05.02
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ҚАЛАНДАРОВ ШУҲРАТЖОН ШОКИРЖОНОВИЧ

**ЎЗБЕК ЛИНГВОМАДАНИЙ МУҲИТИДА ХАЛҚ МАҚОЛЛАРИ
ЭВФЕМИЗАЦИЯСИ**

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Фарғона – 2019

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2017.1DSC/Fil2 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Қўқон давлат педагогика институти ўзбек тили кафедрасида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Фарғона давлат университети веб-сайти (www.fdu.uz) ҳамда «ZiyoNET» ахборот-таълим порталида (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Маҳмудов Низомиддин Мамадалиевич
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Лутфуллаева Дурдона Эсоновна
филология фанлари доктори, профессор

Набиева Дилоро Абдухамидовна
филология фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Наманган давлат университети

Диссертация ҳимояси Фарғона давлат университети ҳузуридаги филология фанлари бўйича илмий даража берувчи PhD.27.06.2017.Fil.05.02 рақамли Илмий кенгашнинг «__»_____2019 йил соат__ даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй. Тел.: (99873) 244-66-02; факс: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz).

Диссертация билан Фарғона давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (__ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй. Тел.: (99873) 244-71-28

Диссертация автореферати 2019 йил «__» _____ куни тарқатилди.
(2019 йил «__» _____ даги __ рақамли реестр баённомаси)

А.А.Қосимов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
раиси, филология фанлари доктори

И.Т.Хожалиев

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
илмий котиби, филол.ф.н., доцент

А.Мамажонов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
қошидаги илмий семинар раиси,
филология фанлари доктори

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Дунё тилшунослиги тилда халқ тасаввурлари ва дунёқарашининг акс этиши масаласига ҳамisha қизиқиб келган. Шу боисдан лингвистиканинг ҳар бир босқичида бу масалага доир қатор тадқиқот ишлари олиб борилган, тилшуносликнинг алоҳида йўналишлари бу муаммо билан шуғулланган. Этномаданий қадриятларнинг асосий тушунчаларидан бўлган тил бирликларини эвфемик ва лингвокультурологик жиҳатидан ўрганиш замонавий тилшуносликнинг асосий муаммоларидан бири бўлиб қолди.

Жаҳон тилшунослигида тил ва маданият, тил ва маънавият, тил ва мулоқот муносабатига эътибор кучайганлиги уларни ўзида яққол акс эттирувчи лингвомаданий эвфемизация ҳодисаси ҳам муҳим масала эканлигини кўрсатади. Тилнинг ўзига хос хусусиятларидан бири тил бирликларининг эвфемик қўлланишидир. Эвфемик ҳодисалар ўзида тил ва маданият муштараклигини акс эттиради. Улар халқларнинг миллий-маданий хусусиятлари пайдо бўлиши ва ўсиши билан узвий боғлиқдир. Жумладан жаҳон тилшунослигида, коммуникатив лингвистика соҳасида, нутқий актлар назарияси масаласидаги тадқиқотларини ушбу йўналишда қилинган ишлар сифатида, эвфемик субституциянинг семантик усуллари, эвфемизмларнинг ижтимоий-психологик аспекти, рус халқ оғзаки ижодида эвфемизмнинг қўлланиши каби муаммолар тадқиқ тадқиқ этилган.

Ўзбек тилшунослигида тилнинг миллий маданият ва маънавиятни ўз бирликларида сақлаш ҳамда намоён қилиш муаммолари марказий ўринни эгалламоқда. Бунда тил, миллий маданият, миллий маънавият, менталитет ва дунёқараш яхлитликда талқин қилинади. Тил бирликларининг эвфемистик қўлланилиши махсус ўрганилганлигига қарамадан, ўзбек халқ мақолларининг мулоқот муҳитидаги хусусиятлари, уларнинг эвфемик мазмун ифодалаш имкониятлари масаласи махсус тадқиқ қилинмаган. Бугунги кунда “...илмий тадқиқот ва инновацион фаолиятни ривожлантириш, ушбу жараёнда иқтидорли ёшлар иштирокини, ижодий ғоя ва ишланмаларни ҳар томонлама қўллаб қувватлаш”¹га алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу эса ўз навбатида тилнинг ички имкониятларини эгаллаш, миллий маънавиятни такомиллаштириш ва уни ёшлар онгига сингдиришда алоҳида аҳамиятли эканлигини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”, 2017 йил 17 февралдаги ПҚ-2789-сон «Фанлар академияси фаолияти, илмий-тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва

---

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси /prezident.uz/uz/lists/view/137).

молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3775-сон «Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг камровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарорлари, 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2019 йил 17 июндаги ПҚ-4358-сон «2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетига талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори ва яна бир қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгилаб берилган вазифалар ижросида ушбу тадқиқот иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Дунё тилшунослигида эвфемизмнинг инсон нутқий мулоқотидаги ахамияти антик давр олимлари Аристотель, Цицерон, Квинтилиан ва бошқа қадимги юнон, рим файласуфлари диққат марказида бўлган. Турли даврда эвфемизм ғарб тилшунослари Г.Пауль, Г.П.Грайс, С.Видлак, К.Барридж, рус тилшунослигида Л.А.Булаховский, Л.В.Шчерба, Б.А.Ларин, А.А.Реформатскийлар томонидан тадқиқ этилган. Инглиз тили эвфемик бирликлари систематизацияси “A Dictionary of Euphemism” (R.W. Holder), “The Wordsworth Book of Euphemisms” (J.S. Neaman, C.G. Silver), “A Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk” (H. Rawson), “Dictionary of Euphemisms” (J. Ayto) каби махсус луғатларда ўз аксини топган. Ҳозирги пайтда эвфемизация муаммоси Ж.Ж. Варбот, Л.П.Крисин, А.М.Кацев, Н.М. Бердова, Л.В.Артюшкин, В.П.Москвин, Е.И.Шейгал, Е.П.Сеничкина, М.Л.Ковшова ишларининг тадқиқ предмети эканлигини кўрамит².

Шунингдек, коммуникатив лингвистика соҳасида В.Б.Кашкин, нутқий актлар назарияси масаласида П.Грайс, Дж.Остин, С.А.Сухих тадқиқотларини³ ушбу йўналишда қилинган ишлар сифатида ўрганиш лозим. Эвфемик субституциянинг семантик усулларини Тюрина (1998), эвфемизмларнинг ижтимоий-психологик аспектларини Кацев (1977) каби рус

²Ковалева Т.А. Фразеологические эвфемизмы в современном английском языке. Дисс. канд. филол. наук. - Коломна, 2008. -С. 56-57.

³Аристова Н.С. Коммуникативные стратегии высокой тональности общения: на материале английской художественной литературы XIX - XX вв. Дисс. канд. филол. наук. -Нижний Новгород, 2007. -С. 21.

олимлари ҳам тадқиқ этишган⁴. Уйғур тилида эвфемизация масаласи К.Айниваэр⁵, рус халқ оғзаки ижодида эвфемизмнинг қўлланиши муаммолари О.Г.Твердохлеб⁶ каби олимлар томонидан тадқиқ этилган.

Ўзбек тилшунослигида тил бирликларининг эвфемистик қўлланилиши бир неча тадқиқотчилар томонидан махсус ўрганилган. Бу борада Н.Исматуллаевнинг номзодлик диссертациясини, А.Омонтурдиевнинг номзодлик ва докторлик, Х.Қодированинг номзодлик диссертациялари ҳамда луғат, монографияларини ва бошқа тадқиқотчиларнинг мақола ва тезисларини кўрсатиш мумкин.

Ўзбек фольклоршунослигида халқ мақоллари ҳам атрофлича ўрганилган. Тилшунослик аспектида Р.Расулов томонидан амалга оширилган номзодлик, П.Бакиров томонидан типологик йўсинда амалга оширилган докторлик диссертацияларини алоҳида таъкидлаш лозим.

Ўзбек халқ мақолларининг мулоқот муҳитидаги хусусиятлари, уларнинг эвфемик мазмун ифодалаш имкониятларига доир мазкур тадқиқотчилар томонидан йўл-йўлакай айтилган айрим фикрларни эътиборга олмаганда, фанимизда бу масала махсус тадқиқ қилинмаган.

Тадқиқот мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Қўқон давлат педагогика институти илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ “Ўзбек тилининг системавий тадқиқи” йўналиши доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади ўзбек халқ мақолларининг эвфемик қўлланишини лингвистик тадқиқ қилишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

халқ мақолларининг тил ва маданият муштараклиги асосидаги талқинларга муносабат кўрсатиш;

халқ мақолларида маданий мазмун хусусиятларини ёритиш;

халқ мақолларининг эвфемиклик даражасига кўра таснифини бериш;

халқ мақолларида эвфемик мазмун воқеланишини таъминловчи омилларни ажратиш;

халқ мақолларининг эвфемиклик хусусиятига кўра бадий-эстетик вазифасини аниқлаш;

халқ мақолларининг эвфемиклик хусусияти асосида муаллиф ва персонажлар нутқини ўрганишнинг мавжудлигини кўрсатиш ва изоҳлаш.

Тақиқотнинг объекти сифатида ўзбек халқ мақолларида акс этган тил ва маданият муштараклиги муаммоси танланган.

⁴Артюшкина Л.В. Семантический аспект эвфемистической лексики в современном английском языке. Дисс. канд.филол. наук. - Москва, 2001. –С. 135.

⁵Айниваэр К. Эвфемизмы в уйгурском языке: постановка вопроса // Гуманитарные научные исследования. 2017. № 4 [Электронный ресурс]. URL: <http://human.snauka.ru/2017/04/23654> (дата обращения: 07.06.2018).

⁶Твердохлеб О.Г. Эвфемизмы в сфере устного народного творчества. (Электрон ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/evfemizmy-v-sfere-ustnogo-narodnogo-tvorchestva>)

Тадқиқотнинг предметини ўзбек халқ мақолларида тил ва маданият муштараклигини акс эттирувчи эвфемизмлар ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Ишда компонент, дифференциал-семантик, трансформация ва дистрибутив таҳлил усулларида фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

халқ мақолларида эвфемик мазмун воқеланишини парема, маънодошлик, вулгаризм, синтактик қурилма каби лисоний ҳамда инсон, онг, фаолият, маданият каби нолисоний омиллар таъминлаши аниқланган;

халқ мақолларининг эвфемизациясида ўхшашлик, бадий ташбеҳ, метафорик кўчим, шахсни тавсифловчи метафора асос бўлиб хизмат қилганлиги исботланган;

халқ мақолларининг эвфемиклик хусусияти асосида муаллиф ва персонажлар нутқининг ўзаро муомала жараёнидаги когнитив асоси, вербал хусусияти ҳамда прагматик даражаси асосланган;

мақолларнинг фикр ишончлилик даражасини ошириш, бадий ният образлилигини таъминлаш, ифоданинг таъсирчанлик кучини юксалтириш, ўзига хос тасвир усулини қўллаш имконини бериш каби хусусиятига кўра бадий-эстетик вазифаси очиб берилган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

халқ мақолларининг тил ва маданият муштараклигини акс эттирувчи, миллий ментал моҳиятга эга бўлган ҳодисалар эканлиги, мақоллардаги эвфемизацияни лингвокультурологик жиҳатдан ўрганиш орқали уларнинг мулоқот маданиятини такомиллаштиришдаги аҳамияти кўрсатилган, олинган хулосаларнинг лингвокультурология, этнолингвистика каби фанларидан яратиладиган адабиётларнинг мукаммалашувида хизмат қилиши асосланган;

диссертация натижаларининг лингвокультурологик, паремиологик, эвфемистик луғатларни тайёрлаш ҳамда тил корпусини яратишда назарий манбалардан бири бўлиши асосланган;

тадқиқот натижаларидан лингвокультурологик ва этнолингвистик йўналишларидаги изланишларга манба бўлиб хизмат қилиши кўрсатиб берилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги: муаммога ёндашув, назарий маълумотлар шарҳи ва талқинида аниқ илмий манбаларга асослангани, ўрганилган материалларнинг компонент дифференциал-семантик, трансформация ва дистрибутив таҳлил усуллари билан асосланганлиги, назарий фикр ва хулосаларнинг амалиётга жорий этилганлиги, олинган натижаларнинг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқланганлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти.

Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти халқ мақоллари эвфемизацияси илк бор очиб берилгани, барқарор бирликлар таркибидаги лексемаларнинг лексик-семантик хусусиятларининг ёритилиши, мақоллар

таркибидаги бирликлар нутқ маданияти аспектида ўрганилгани ва бу орқали ўзбек халқининг дунёни идрок қилиш тарзи ҳақида хулосалар берилганлиги билан белгиланди.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти шундаки, олинган хулоса ва тавсиялардан нутқ маданиятига оид махсус курс ва семинарлар ташкил қилишда, “Одобнома”, “Лингвокультурология” сингари фанлардан маъруза матнлари ва дарсликлар яратишда фойдаланиш мумкин. Тадқиқотдан олинган хулосалар ва тақдим этилган тавсиялардан “Нутқ маданияти”ни такомиллаштиришда, ўрта таълимда “Одобнома”, олий филологик таълимда “Нутқ маданияти”, “Этномаданият ва мулоқот маданияти”, “Лингвокультурология” фанларидан маъруза матнлари ва ўқув кўлланимлари тайёрлашда манба бўла олишини таъкидлаш керак.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Ўзбек лингвомаданият муҳитида халқ мақоллари эвфемизиясининг ўзаро муносабатини тадқиқ этиш асосида:

халқ мақолларининг эвфемизациясида ўхшашлик, бадий ташбех, метафорик кўчим, шахсни тавсифловчи метафора асос бўлиб хизмат қилганлиги оид хулосалардан “Ўзбек тили лексикаси ва терминологиясининг ривожланиш тамойиллари” фундаментал илмий тадқиқот лойиҳасининг лотин ёзувидаги кўп жилдли “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” йўналишида фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг 2019 йил 1 майдаги 3/1255-1316-сон маълумотномаси). Натижада сўзларнинг лексикографик изоҳлари кенгайган, мисоллар билан бойиган;

эвфемик мазмунли мақоллар таркибидаги лексемаларга оид хулосаларидан “Сўз маъно тараққиётида зиддият. Ўзбек тили энантиосемик сўзларининг изоҳли луғати” инновацион илмий тадқиқот лойиҳасида фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг 2019 йил 1 майдаги 3/1255-1316-сон маълумотномаси). Натижада эвфемик мазмунли мақоллар таркибидаги энантиосемик сўзлар маъносининг изоҳлари мукаммалашган;

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 10 та илмий-амалий анжуманда, 2 та халқаро конференцияда маъруза шаклида баён этилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича 10 та илмий иш, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертацияларининг асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 4 та мақола, жумладан, 3 таси республика ҳамда 1 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч боб, умумий хулосалар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат бўлиб, 144 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг **Кириш** қисмида тадқиқот мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, муаммонинг ўрганилганлик даражаси ёритилган, тадқиқотнинг мақсади, вазифалари, объект ва предмети, илмий янгилиги, амалий натижалари тавсифланган; олинган натижаларнинг назарий ҳамда амалий аҳамияти очиб берилган, тадқиқотнинг жорий қилиниши, натижаларнинг эълон қилинганлиги, тузилиши ҳақида маълумот берилган.

Ишнинг биринчи боби “**Халқ мақолларининг лингвокультурологик аспекти**” деб номланган.

Тил маданиятнинг таркибий қисми ва қуроли, у руҳият борлиғи, маданият кўриниши, миллий менталликнинг хусусий белгиларини ўзида ифодалайди⁷. Шу маънода мақол, матал, ибора каби паремиологик бирликлар ўтмиш ва бугунги миллий маданиятимизга доир жиҳатларни, воқеликни билвосита ифодалайди, миллий ўзликни намоён этади⁸.

Анъанавий илмий ёндашувларда мақоллар, асосан, халқ оғзаки ижодининг ўрганиш доирасида қолиб келди ва фольклор жанри сифатида муносабатда бўлинди. Гарчи тилшуносликда мақоллар барқарор бирликлар сифатида лисоний ҳодиса дея эътироф этилса-да, унинг лисоний моҳиятига етарлича баҳо берилган деб бўлмайди. Мақолларнинг лисоний бирлик сифатида айрим синтактик хусусиятларигина таҳлилга тортилган ҳолос⁹.

Тилшунослик ва бошқа фанлар кесимида бир қатор фанлар вужудга келди. Лингвокультурология шулар жумласидан. Замонамизнинг атоқли олими А.М.Хайдеггер тилни *борлиқ маскани* атамаси билан номлади¹⁰. Демак, борлиқ бутун оламга сочилган, лекин унинг маскани тил. Шунинг учун лингвистика (аниқроғи, замонавий лингвистика) гуманитар фанлар тизимида энг илғор ва асосий методологик мақомга эга. Бошқача айтганда, замонавий лингвистика антропоцентрик фанлар тизимида марказий ўринда туради.

Сафарга чиққан киши учун улов қандай аҳамиятга эга бўлса, тил бизнинг ўз миллатимиз ёки бошқа миллатлар ментал дунёсига сафар қилишимиз, ўтмиш аجدодларнинг дунёга, жамиятга ва ўзга муносабат оламига кириб боришимиз учун муҳим бир восита, омил ва асос вазифасини ўтайди.

Лингвокультурологик мазмун асосида маданий хосланган миллий маъно шаклланади. Сўзларнинг барча ҳосила маънолари маданий хосланган миллий маънолар ҳисобланади. Лекин сўзнинг бош маъноси,

⁷Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М., 1982 // www.klex.ru/mwh; Жинкин Н.И. Язык. Речь. Творчество. – М., 1998. (– 368 с.) www.klex.ru/mwh

⁸Иванова Е.В.Религиозная метафора в текстах СМИ. Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. Вып. 77. 2013. № 14 (305). – С. 21–24.

⁹Бакиров П.У. Номинацентрические пословицы в разносистемных языках (на материале русского, узбекского и казахского языков): Автореф. дисс. ... д-ра.филол. наук. – Ташкент, 2007. –С. 50.

¹⁰Хайдеггер М. Язык как “дом бытия” // www.proza.ru 2011/12/26

агар тилда сўзнинг бошқа муқобили бўлмаса, маданий хосланган миллий маъно ҳисобланади.

Муайян сўз бир неча тил учун маданий хосланган сўз бўлиши ҳам мумкин. Масалан, *беватан, варақи, васиқали, вақфнома* сўзлари дейлик, булар ўзбек тилида ҳам, форс-тожик тилида ҳам мавжуд. Улар мазкур тилларнинг муштарак сўзлари сифатида миллийлик хусусиятидан холи бўлади. Ҳар иккала тил учун рус тилига нисбатан бу сўзларнинг маънолари маданий хосланган миллий маъно мақомига эга бўлади.

У ёки бу сўз синтактик алоқага киришар экан, муайян эркин бирикмани ҳосил қилади, мақол ва иборалар таркибида эса ўзи мансуб барқарор бирликнинг умумий мундарижасига боғлиқ кўчма маънони ифодалайди ва бу маъно айти барқарор бирлик доирасидагина воқеланади.

Лингвокультурологиянинг ўрганиш предмети сирасида мақоллар алоҳида ажралиб туради. Зеро, уларда халқнинг асрлар давомида тўплаган бу тажрибасини, ақл-заковатини намоён қилади. Мақоллар онгда стереотип сифатида ўрнашади, шу асосда инсон атрофида ва ўзида кечаётган ҳодисаларни баҳолайди. Тилда борлиқни баҳолашнинг миллий-маданий мезони сифатида яшайди. Аммо ҳар қандай мақолга нисбатан ҳам бундай деб бўлмайди, ҳар қандай мақол ёки матал лингвокультурологик тадқиқ предмети бўлавермайди. Масалан, ўзбек тилидаги *Бир гул билан баҳор бўлмайди* мақоли форсларда *با یک گل بهار نمیشود*. Мақол “Библия”да *Одна ласточка весны не делает* шаклида мавжуд. Шунинг учун у, демак, айти паремани славянларда, герман ва роман тилларида ҳам бор дейиш мумкин. Ушбу мақолнинг миллий илдизи маълум эмас. Шу боисдан у қайси миллатнинг миллий коди эканлиги ҳақида бир тўхтамга келинмаган. Бу эса унинг етакчи лингвокультурологлар томонидан¹¹ мазкур соҳанинг ўрганиш предмети доирасидан ташқарида қаралишига сабаб бўлади. Бугунги кунда нутқимизда сақланиб қолган мақол, матал, ибора, метафора, рамз ва мажозлар ўтмиш миллий маданиятимиз ёдгорликларидир¹². Нега айнан улар лингвокультурологик тадқиқотларнинг марказида туради? Оддий сўзларимиз ҳам соф ўз тилимиз сўзлари бўлса, уларни ҳам лингвомаданий ўрганиш мумкин эмасми, деган савол туғилади. Оддий сўзларда миллий ўзига хослик кузатилмаса, улар ушбу йўсинда ўрганилмайди. Бевосита ва билвосита ифодалашда миллий менталлик фарқланади. Мақол, матал, ибора каби бирликлар воқелиқни билвосита ифодалайди, шунинг учун ҳам улар бебаҳо миллий бойлик саналади. Билвосита ифодалашда миллий ўзлик намоён бўлади. Масалан, *ўқимоқ* феъли “мутолаа қилмоқ” мазмунида миллий ўзига хосликни кўрсата олмайди. Лекин *касални ўқимоқ* бирикмасида миллий маъно намоён бўлади. Бунда кўзда тутилаётган маъно ўзининг хос ифодаловчиси орқали эмас, балки билвосита, яъни бошқа бир

¹¹Маслова В.А. Лингвокультурология. Учебное пособие. – М.: АCADEMA, 2004. – С.208.

¹²Иванова Е.В.Религиозная метафора в текстах СМИ. Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. Вып. 77. 2013. № 14 (305). - С. 21–24.

– “Ўзига хос бўлмаган” ифодаловчи билан берилади – ментал моҳият айрича шакл ва мазмун яхлитлиги орқали ифодаланади. Таниқли рус тилшуноси Б.А.Ларин айтганидек¹³, мақол ва иборалар ҳар доим ҳам шабнам қуёшни акс эттиргани каби борлиқни билвосита беради. Лекин ибора ёки мақолни тадқиқ қилиш ҳар доим ҳам лингвокультурологик тадқиқ дегани эмас, албатта.

Маълумки, лингвистикада тил қиёсий-тарихий, систем-структур ва антропоцентрик аспектларда ўрганилади. Қиёсий-тарихий тадқиқда мақол ёки иборанинг этимологияси, келиб чиқиш тарихи, систем-структур ўрганишда унинг структураси ва муносабатлари тадқиқ қилинса, антропоцентрик ёндашувда мазкур бирликларнинг шаклланиши ёки қўлланишида инсон омили муаммоси тадқиқ этилади. Аниқроғи, антропоцентрик парадигмаларда, хусусан, лингвокультурологияда диққат-этибор қўлланувчи объект (сўз) дан олиниб, қўлловчи субъектга кўчади.

Тил ижтимоий фаолият маҳсули, муайян жамият мулки ва маданияти (кўриниши, ифодаловчиси) бўлса-да, унинг мавжудлиги ва таракқий этиши шу тилга мансуб ҳар бир киши билан боғлиқ. Бу умуммиллий мулк ҳар бир лисоний шахс онгида нузул (манзил) топади, хусусийлашади.

Тил, маданият, қавм (этнос) муносабати, яъни алоқаси ва ўзаро таъсири масаласи – фанлараро муаммо. Бу муаммо теварагида философия, социология, этнолингвистика ва лингвокультурология фанлари “от суради”. Масалан, *Тангри* сўзида акс этган маданий код бутун туркий халқларга хос. Уни тадқиқ қилаётганда лингвокультурология миллийликдан юксакроқ доираларда, халқ доирасида ҳаракат қилади. Ёки *Аллоҳ* истилоҳи лингвокультурема сифатида қаралганда диний маданият нуқтаи назаридан таҳлил қилинади. Кўринадики, лингвокультурология маданий хосланган тил ҳодисаларини маданиятнинг тури ва хосланганлиги нуқтаи назаридан таҳлил қилади. Бу лингвокультурологиянинг маданиятлараро, тиллараро фан йўналиши сифатидаги мақомини кўрсатади.

Ишнинг иккинчи боби “**Халқ мақолларида эвфемик мазмун ва уни воқелантирувчи омиллар**” деб номланган.

XX–XXI аср эвфемизмлар тадқиқида самарали бўлмоқда. Бу борада Г.Пауль¹⁴, Р.О.Шор¹⁵, Б.А.Ларин¹⁶, Л.П.Крисин¹⁷, А.С.Куркиев¹⁸,

¹³Ларин Б.А. Очерки по фразеологии (о систематизации и методах исследования фразеологических материалов) // История русского языка и общее языкознание. – М., 1977. – С. 110-124 // www.info@lingvotech.com

¹⁴Пауль Г. Принципы истории языка / Пер. с нем. ; Под ред. А.А. Холодовича. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. –С. 500.

¹⁵Шор Р.О. Язык и общество. – М.: Работник просвещения, 1926. –С. 152.

¹⁶Ларин Б.А. Об эвфемизмах // Ларин Б. А. Проблемы языкознания: Сб. статей, посвящ. 75-летию акад. И.И.Мещанинова. – Л.: ЛГУ, 1961. –С. 110-124 – (Учен. зап. Ленингр. ун-та, № 301: Сер.фил. наук: Вып. 60).

¹⁷Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи [Электронный ресурс] // Русский филологический Интернет-портал "Philology.ru". - Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics2/krysin-94.html>

Е.П.Сеничкина¹⁹ кабиларнинг ишлари методологик аҳамиятга молик. Ўзбек тилшунослигида эвфемизмларни ўрганиш жараёни ҳали суствлиги билан характерланади. Ўзбек эвфемологиясини бошлаб берган Н.Исматуллаев тадқиқоти масалани кун тартибига қўйиш, қолаверса, ўзбек илмий жамоатчилигини ҳодиса билан чуқурроқ таништириш даражасида эди²⁰. Тилшунос А.Омонтурдиев эвфемизмларнинг функционал жихатларини²¹, чорвадорлар нутқидаги эвфемизмларнинг умумий хусусиятларини²² тадқиқ қилиш билан ўзбек эвфемологияси ривожига сезиларли ҳисса қўшди дейиш мумкин.

Эвфемик мазмун – мулоқот маданиятини, нутқ савиясини кўрсатувчи нутқ ҳодисаси. Эвфемик мазмуннинг нутқий воқеланишида тилнинг имкониятлари билан биргаликда, шахснинг дунёқараши, ментал табиати, характери, воқеликка муносабати, социал шаклланганлик даражаси, гендер мақоми, мавқеи, ёши ва бошқа қатор омиллар қоришган ҳолда юзага чиқади.

Эвфемик мазмун ифодалаш нуқтаи назаридан мақоллар бошқа образли барқарор бирикмалар сирасида алоҳида ўрин тутади.²³ Мақолларнинг эвфемик хусусияти унга берилган “ҳаётий тажриба асосида халқ томонидан яратилган, одатда, панд-насихат мазмунига эга бўлган ихчам, образли, тугал маъноли ва ҳикматли ибора, гап”²⁴ изоҳида ҳам яққол кўзга ташланади. Изоҳдаги *образли* сўзи фикримизнинг ёрқин далилидир. Мақоллардаги образлар инсонни турли белгилари асосида билвосита тавсифлаш вазифасини ўтайди. Бу образлар эвмефикликни таъминлашда асосий масъулиятга эга бўлади. Мақоллардаги тимсоллар инсон сифатларини ифодаловчи бўлиб хизмат қилади. Масалан, шер мардлик, туя сабр–матонат, эшак ва ҳўкиз бефаҳмлиқ ва бефаросатлик, бўри қонхўрлик, сичқон, каламуш, чигиртка, чумчуқ текинхўрлик, чумоли меҳнаткашлиқ, курбақа мақтанчоқлик, бургут, лочин, шунқор довюрақлик, гул қиз, қовун, буғдой, олма, яхши одам, қовоқ, таррак, арпа, қорамуғ, курмак эса ёмон одамлар тимсолидир.²⁵ Тимсоллар мажозийлик даражасига кўтарилади. Натижада мақолларнинг эвфемиклик даражаси ҳам ортади. Биргина мисол

---

¹⁸ Куркиев А.С. О классификации эвфемистических названий в русском языке. Классификация эвфемизмов по порождающим мотивам. - Грозный, 1977.-С. 25

¹⁹ Сеничкина Е.П. Эвфемизмы русского языка. – М.: Высшая школа, 2006. –С. 151.

²⁰ Исматуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке: Автореф.дис...канд.филол.наук. — Ташкент, 1963.-С. 23.

²¹ Омонтурдиев А.Ж. Эвфемик воситаларнинг функционал хусусиятлари: Филол.фанлари номзоди... дисс. автореф. — Тошкент, 1997. –Б.25.

²² Омонтурдиев А.Ж. Профессионал нутқ эвфемикаси: Филол.фанлари доктори ... дисс.автореф. – Тошкент, 2009. – Б.48.

²³ Ситдикова Ф.Б. Проявления имплицитного в татарских народных пословицах // Язык и методика его преподавания: Материалы республиканской научно-практической конференции.– Казань, 2000.– С.25–27.

²⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилд. 2 – жилд. –Тошкент: ЎЗМЭ Давлат илмий нашриёти. – 2006. – Б. 671.

²⁵ Шомаксудов Ш., Шораҳмедов Ш. Ҳикматнома. Ўзбек мақолларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбек совет энциклопедияси Бош редакцияси, 1990. – Б.528.

сифатида ёзувчи Саид Аҳмад қаламига мансуб “Келинлар кўзғолони”даги Фармонбиби ва келини ўртасида бўлган дискурсни олайлик. Келин ҳар бир гапини мақол билан бошлаб, мақол билан тугатади. “Менга пул керак” деган мазмунни бериш учун “бир товукқа ҳам дон керак, ҳам сув керак”, “кудаларга тоғора жўнатиш керак” деган фикрини адресатга салбий таъсири кам бўлган “бор товоғим, кел товоғим” мақоллари тагига “беркитади”. Фикрини мақолга ўраб баён қилади. Ёки адиб Абдулла Қодирий киши қандай феъл билан туғилса, шундай атвор билан ўлишини очикдан–очик айтмай, уни Солиҳ Махдумнинг тилидан эвфемистик мақол асосида беради: *Махдум Анварнинг бирор камбағал билан «эзилишиб» ўтирганини кўрса, «Сут билан кирган, жон билан чиқар» мақоли кўп тўғри сўз, деб ўйлар ва энсаси қотиб, четга кетар эди* (А.Қодирий, “Меҳробдан чаён). Мақол орқали фикр ифодалаш мулоқот одобининг даражасини белгиловчи асосий омиллардан бири бўлиб хизмат қилади.

Эвфемизмлар ижтимоий муносабатларга ўта сезгир. Эвфемик мазмун “ташувчи” бирлик давр ўтиши мобайнида ўз хусусиятини ўзгартириши билан эътиборли, улар ҳатто дисфемизмга айланиб ҳам қолади.

Эвфемик мазмун ифодалаш нуқтаи назаридан мақоллар бошқа образли барқарор бирикмалар сирасида алоҳида ўрин тутади. Мақолларнинг эвфемик хусусияти “ҳаётий тажриба асосида халқ томонидан яратилган, одатда, панд-насиҳат мазмунига эга бўлган ихчам, образли, тугал маъноли ва ҳикматли ибора, гап” каби таърифларида ҳам яққол кўзга ташланади.

Лисоний бирликлар нутқда ҳеч қачон мустақил воқелана олмаганлиги каби, улар ифодалайдиган маънолар ҳам бошқа бирликларнинг маъноларига, шу билан биргаликда, бошқа нолисоний – ташқи омиллар билан боғлиқ ҳолда нутққа чиқади. Айниқса, окказионал маъноларнинг воқеланишида ушбу бирликдан ташқаридаги лисоний ва нолисоний омилларнинг ҳамкорлиги устувор равишда намоён бўлади.

Мақол эвфемизациясида коммуникантларнинг шахсий сифатлари – ижтимоий мавқе ва роллари, феъл-атвори кабилар шахс омили репрезентаторлари сифатида муҳим роль ўйнайди. Улар дискурс оқими ва сифатини, дискурсадаги лисоний бирликлар хусусияти ва меъёрини белгилашда фаоллик кўрсатади.

Мақолларнинг эвфемиклигини таъминлашда коммуникантларнинг социал ҳолати, ўзаро муносабати муҳим роль ўйнаса, иккинчи томондан, маълум бир матнда жавоб сифатида қўлланган мақол ҳам ўз ва ёндош мақолнинг эвфемик хусусиятини кучайтиради. Албатта, бунда муаллиф (муносабати) омили ҳам ўзига хос аҳамиятга эга бўлади.

Халқ мақоллари киноявий қўлланишида ҳам эвфемик вазифасини анча бўрттирган ҳолатда намоён қилади. Буни мақоллар эвфемизациясини таъминловчи жанр омили дейишимиз ҳам мумкин. Масалан, қуйидаги матнда мақол киноявий йўсинда қўлланган:

Гузарга келганда машинани жуда тез ҳайдаб ўтиб кетди, кўча чангиб кетди. Самовардаги чойхўрлар: “Оббо, Олим қизиқ босар-тусарини билмай қопти-ку!” – дея машина орқасидан қараб қолишди. Кимдир, чолнинг омади келди, деди. Самоварчи уларга пичинг қилди:

– Кўпам ҳовлиқаверманглар, келини келганда кўр, сепини ёйганда кўр. (Саид Аҳмад, “Ханка билан Танка”).

Матнда самоварчининг пичинги мақол воситада кучайтирилган. Лекин мақол самоварчи томонидан айтилмоқчи бўлган “бу ҳодисанинг охири вой” мазмунини мақол маълум даражада “юмшата олган”. Бу ўринда ҳам турли омилларнинг уйғун ва зид муносабатларда бўлаётганлигини кўришимиз мумкин.

Масалан, Аллақандай бир хотин келиб толнинг хипчини билан савалади, товуқ сўйиб қонлади... Буларнинг ҳаммаси, албатта, пул билан бўлади. Бундай вақтларда **йўгон чўзилади, ингичка узилади** (А.Қаҳҳор). Адиб “оилада биров оғир бетоб бўлиб қолса, бой камбағаллашади, камбағал хонавайрон бўлади” деган мазмунни ифодалашни унинг ўрнида қўлланган мақол зиммасига юклаган. Бунда бадий лутф юзага келиб, коммуникатив мақсадга эришиш қулайлиги ортади, образлилик эса таъсирчанликни кучайтиради. Адибдаги воқеликнинг “яланғоч” ифодасидан қочиш истаги баёнда латиф эвфемистик восита – мақолдан фойдаланишга ундаган.

Кўринадикки, мақолнинг эвфемик қўлланишини таъминлашда миллий ва ахлоқий омиллар умумий прагматик табиатга эгалиги билан характерланса, муайян коммуникация жараёни хусусий прагматик омил сифатида намоён бўлади. Шу билан бирга, нутқ шароити ва вазияти, шахс омили, шунингдек, суҳбатнинг тури (оддий, баҳсли, киноявий) каби омиллар ҳам гоҳ устуворлашиб, гоҳ сусайган ҳолатда мақоллар эвфемиклигини намоён қилишга таъсир кўрсатади. Бадий матнда ана шу лисоний ва нолисоний омилларнинг ўзаро уйғун муносабатини кўрсата олиш, уларни мувофиқ ҳолатда “ҳаракатга солиш”да адиб маҳорати яққол намоён бўлади.

Ишнинг учинчи боби **“Эвфемик табиатли халқ мақолларининг бадий-эстетик вазифалари”** деб номланган.

Бадий матнда мақол нутқ кўрки, у фикрнинг ифода кучи, ишонарлилик даражасини белгилайди. Адибнинг эстетик ниятини намоён этиши учун хизмат қилади. Социал типларга хос, прагматик “тўйинган” халқ мақолларининг ўз ўрнида қўлланилиши дискурсив интенция сифатига ўта кучли таъсир қилади. Шу билан бирга, уни китобхон томонидан идрок ва ҳис этишнинг самарасини оширади. Матнга мурожаат қиламиз:

– Тўғри айтасиз, бувижон, – деди ўғри, – менинг ҳам икки болам, хотиним, битта кампир онам бор. **Бир товуққа ҳам дон керак, ҳам сув керак** деганларидек, шуларни боқошим керак. Тўртта чавати нон топиш учун ўзимни ўтга, чўққа, Алининг қиличига ураман. Бўлмаса, ишлай десам,

билагимда қувват бор, ақлу ҳушим жойида. Мана ҳозир шу қилиб турган ўғрилиқ касби ёқади, дейсизми. Туппа-тузук аёлманд косибнинг боласи эдим. Замон чаппасига кетди. Керинска подшо бўлгандан кейин уруш тўхтайди, деган эдилар. Ҳали-вери тўхтайдиган кўринмайди. Ҳали ҳам замон ўша–ўша илиги тўқларники. (Ғ.Ғулом, “Менинг ўғригина болам”).

Матнда қўлланган мақол “оиламнинг ҳар бир аъзосига ҳам ейдиган, ҳам ичадиган нарса керак” деган эвфемик мазмунни ифодалаш учун хизмат қилган. Бу мақол, одатда, муҳтож киши томонидан ёки муҳтож кишига мурожаат қилаётган ёхуд муҳтож киши ҳақида гапираётган киши томонидан айтилади. Умуман олганда, бадиий дискурсадаги йўқчилик мавзуси шу ёки шу каби мақолнинг қўлланишини тақозо қилади. Матннинг аввали ва ёки кейинги қисмида бу мақолнинг “шарҳи” учун хизмат қиладиган фикрлар, мақол мазмунига боғлиқ тушунчаларни ифодалаган сўзлардан иборат жумлалар тизилади: *тўртта чавати нон, ўзни ўтга, чўққа, Алининг қиличига урмоқ, ўғрилиқ касби, аёлманд косибнинг боласи, замон чаппасига кетди, уруш ҳали-вери тўхтайдиган кўринмайди, замон ўша–ўша илиги тўқларники* каби қурилмалар ушбу матнда эвфемистик мақолнинг кенгайтирувчилари, “изоҳловчи”лари мақомидадир. Адиб бадиий мазмунни ушбу “кенгайтирувчилар” билан тадрижий равишда кучайтириб боради. Бу бир қарашда лафф ва нашр санъатининг қўлланишини ҳам ёдга солади. Адиб бир мақолдаги яхлит мазмунни кейинги жумлаларда ёяди.

Эвфемизациялашган халқ мақолларига юкланган вазифа унинг таъсир кучи ҳам ошишига ҳам олиб келади. У, биринчидан, бадиий бўёқдорликни таъминлаш ва китобхоннинг эстетик эҳтиёжини қондиришга хизмат қилса, иккинчидан, фикр ифодасининг ботиний манипулятив характер касб этишини таъминлайди. Матнга эътибор қиламиз:

Эртаси у поликлиникага қўнғироқ қилиб, доктор чақирди. Пешинга яқин доктор келганини билиб, эгачисиникига чиқди. Доктор касални кўриб, даволар белгилаб, дорилар ёзиб, эндигина жўнаётганда ҳеч нарса билмагандай силлиққина бўлиб Ўктам кириб келди. Эшикда “Тез ёрдам”, уйда доктор билан Лазокатхонни учратиб, нақ капалаги учган йигит, изза бўлганидан ўзини аранг босган ҳолда:

– *Ия, ойижон, сизга нима бўлди? – дея онаси қошига қучоқ очиб келди.*

Онаси эса одатдагича вазминлик билан “сал тоби қочганини” билдирди. Эгачисининг беғам, бепарво ўғилга қилган бундай беозор муомаласини ҳазм қилолмаган Лазокатхон:

– ***Касални яширсанг, иситмаси ошкор қилади. Тўғрисини айтавермайсизми, эгачи! – деб зарда қилди. Кейин Ўктамга юзланди: – Салгина тоби қочганмас. Олдиндан силқовланиб юрарди онанг. Энди росмана касал бўпти. Бод. Хафақон. Ҳа, бу касаллари олдиндан безовта қилиб юрганини билмасмидинг? Шу ярим жон онани ёлғиз ташлаб***

кетмишга қандай виждонларинг қабул қилди-а?! Бориб турган оқибатсизлик эмасми – бу?! (Ҳ.Назир, “Оқибат”)

Қўлланган мақол “Касал эканлигингизни яширманг, ахир, у аҳволингиздан кўриниб турибди-ку!” деган мазмунни ифодалаш учун қўлланган, бунда унинг эвфемик вазифаси сўзловчининг ўзини оқлашида намоён бўлган. Лазокатхон онанинг ўғлига танбеҳ бериш учун ҳаққи йўқлигини онг остида англайди, бу фикр миясининг бир четида учкун бериб турибди. Шунинг учун нутқини ушбу мақолдан бошлайди. Мақол қўлланишида бир қарашда эвфемизация жараёнига ўхшатиш асос бўлмагандек тасаввур пайдо бўлади. Чунки мақол касаллигини яшираётган бемор ҳолати тасвирига нисбатан қўлланган. Лекин бу ерда шаклий ўхшашлик мавжуд. Бу мақол умумийлик бўлиб, хусусийлик билан тасодифий бирлашган. Демак, мақол эвфемизациясида ўхшашлик мавжуд бўлиб, бадий ташбеҳга шахсни тавсифловчи метафора асос бўлиб хизмат қилган.

Мақол баъзан бутун бир бадий матнда воқеланган фикрни ифодалашни ўз зиммасига олиши мумкин. Бунда у матннинг “қаймоғи” вазифасини бажаради. Айниқса, мақолнинг эпиграф сифатида қўлланишида бу яққол намоён бўлади. Мисол сифатида Абдулла Қаҳҳорнинг “Бемор” ҳикояси учун эпиграф қилиб олинган *Осмон йироқ, ер қаттиқ* мақолини олишимиз мумкин. Бу мақол эвфемикаси “Камбағал инсон – чорасиздир” деган фикрни бадий бўёқларда ифодалаш учун қўлланган. Осмон – яратганнинг эвфемик ифодаси. У чорасиз камбағалдан жуда ҳам узок. Бой бойга боқар, сув сойга оқар деганларидек, камбағал учун Худодан ҳам, она заминдан ҳам мадад йўқ. Ёзувчи ўз бадий ниятига мос равишдаги мақолни танлаб, унга матндаги фикрларнинг қаймоғи даражасини берган. Матн таркибида қўлланган *йўгон чўзилади, ингичка узилади* матали эса бу мақолнинг мустаҳкамловчиси сифатида намоён бўлган. Ҳикояда қатор эвфемистик воситалар қўлланган. Мана улардан айримлари: 1) *Сотиболдининг хотини оғриб қолди* (“касал бўлиб қолди”). 2) *Бундай вақтларда йўгон чўзилади, ингичка узилади* (“бор будингни сарфлайсан”) 3) *Докторхона деганда Сотиболдининг кўз олдида извош ва оқ подшонинг сурати солинган 25 сўмлик пул келар эди* (“докторга кўрсатиш учун катта миқдордаги пул керак”). 4) *Бемор оғирлашди* (“дарди кучайди”). 4) *Девонаи Баҳоваддинга ҳеч нарса кўтардингми?* (“бирор нарса атаб, эҳсон қилдингми”) 5) *“Кўнгилга армон бўлмасин”* (“армон билан ўлиб кетмасин”) *деб “чилёсин” ҳам қилдиришига тўғри келди.* Мақол матннинг “қаймоғи” бўлганлигидан эвфемизм сифатида матнда қўлланган барча эвфемик воситаларнинг маъноларини уюштиради, асосий бадий ўзак сифатида уларни бир нуқтада жамлайди.

Айтилганлардан маълум бўладики, мақоллар эвфемизацияси бадий матнда ижодкор эстетик ниятини амалга оширишида алоҳида ўрин тутати. Бу қуйидагиларда яққол кўзга ташланади: фикрнинг ишончилилик

даражасини оширади; бадий ниятнинг образлилигини таъминлайди; ифоданинг таъсирчанлик кучини юксалтиради; манипулятив тасвир усулини қўллаш имконини беради; адибнинг персонажларга муносабати ифодавийлик бахш этади; матннинг яхлитлигини таъминлашга хизмат қилади; услуб индивидуаллигини кўрсатади; дискурснинг интенциал кучини марказлаштиради.

Мақолларнинг қўлланиши кўпроқ эпик ва драматик турга хос. Шеърый нутқда вазн ва тежам талаби мақолларнинг нисбатан кам қўлланишини, қўлланганда ҳам шаклан ўзгаришга учрашини келтириб чиқаради.

Нутқда паремаларни қўллаш персонаж савиясини, унинг ўзи мансуб миллатнинг ментал дунёсини ўз онгида қай даражада акс эттирганлигини, халқ донолигидан қай даражада фойдаланганлигини кўрсатади. “Халқ донишмандлигининг маҳсули бўлган мақол, матал, идиома каби паремалар ижтимоий муҳит руҳиятини акс эттириш, бадий асар ғоя ва мақсадни, персонажлар ички дунёсини очишда, нутққа таъсирчанлик ва ифодалилик бахш этишда муҳим экспрессив аҳамиятга эга. Тилшунослик нуқтаи назаридан олиб қаралганда, мақол, матал, идиома типигаги паремаларда муштарак ва фарқли томонлар кузатилади. Паремаларнинг семантик хусусиятини ўрганиш лингвопоэтик таҳлил учун бой материал бера олади.”²⁶

Матнларга мурожаат қиламиз.

...Ҳожининг бу сўзи Ўзбек оймга нечоғлиқ ёққан бўлса, Отабекни шу қадар ерга қаратқан эди. Ҳожини ўзидан ошириб сўзлаган бу сўзларини шу гап билан тамомлади:

*– **Билган топиб сўзлар, билмаган қоғиб, деганларидек, онангнинг айтмакчи бўлган сўзи фақат шу эди. Бояғи гаплари бўлса ўз ҳаққини ҳимоя йўлида унинг нўписаларигина бўлиб, мендан ҳам кўра онангнинг феълени ўзинг яхши биласан...** (А.Қодирий, “Ўткан кунлар”).*

Ўзбек бадий адабиётида ота, эр, давлат арбоби образининг юксак намунаси бўлган Юсуфбек ҳожини адиб нутқи, ҳар бир қўллаган сўз ва ибораси, ўзини тутиши – мулоқот маданияти даражаси асосида тасвирлайди. Тасвирлайди эмас, унга ўз борлигини мулоқот хулқи ва нутқ маданияти орқали намойиш қилиши учун имконият беради. Ушбу матнда ўз фикр-мулоҳазаларини шарқона донишмандлик билан баён этиш орқали, миллий ментал хазинамиз инжа бойликларидан унумли фойдаланган ҳолда “думбул” хотинининг чала-ярим, хом-пишиқ фикрларини “пардалаш” масъулиятини ҳам ўз зиммасига олади. Мақол савияси баланд, Отабек учун дисфемик характерда бўлиши мумкин. Зеро, чуқурроқ кириб борилса, “қоғиб гапиради” деган ифодадан сўзловчининг итга қиёсланиши келиб чиқади. Бундан мақолнинг серқатламлилиги аён бўлади. Бироқ Юсуфбек хожи ўз хотинини танқид қилиш баробарида ҳимоя ҳам қилади: *онангнинг*

²⁶Қосимова М.Б. Бадий нутқ индивидуаллигининг лингвистик хусусиятлари (Тоғай Мурод асарлари асосида): Филол. фанлари номзоди дисс..автореф. – Тошкент, 2007. – Б.20.

айтмакчи бўлган сўзи фақат шу эди. Бояги гаплари бўлса ўз ҳаққини ҳимоя йўлида унинг нўписалари...

Мақолларни ёзма тилда ҳам, жонли тилда ҳам учратиш, юрт казоларининг саройида ҳам, кўчманчиларнинг ўтовида ҳам эшитиш мумкин. ... Сахро ўғлони бундай “оталар сўзи”ни ҳамма вақт юзига жиддий тус киритган ҳолда тинглайди. Мақол мазмунига зид бўлган ҳар қандай оқилона гап, ҳеч қандай ишонтирувчи сўз унинг фикрига таъсир қила олмайди, унинг табиатидаги туғма мутаассиблик ҳеч нарсада ажодлар ва улар қолдирган ҳикматларнинг донолик билан айтилганига, нотўғри айтилмаганига астойдил, қаттиқ ишончидан бошқа ҳеч нарсада бунчалик кучли тарзда намоён бўлмайди.”²⁷

Айтилган фикрлар, келтирилган назарий далиллар ва фактик материалларни кузатишлардан маълум бўладики, нутқнинг сифат ва даражаси унинг когнитив асоси, вербал тўлдирилганлиги ва прагматик ишлов берилганлиги билан белгиланади. Нутқнинг когнитив асосида лингвомаданий қадриятлар ва ментал маънавият лисоний компетенция билан уйғунлашиб кетади. Бу эса миллий нутқ индивидуаллиги тушунчасига мос равишдаги хусусий нутқ индивидуаллиги тушунчасини келтириб чиқаради. Хусусий нутқ индивидуаллиги миллий нутқ индивидуаллиги доирасида бўлади ва иккинчиси биринчиси учун мезон ва меъёр вазифасини бажаради.

ХУЛОСА

1. Тилшунослик ўз эътиборини миллий маданият ва маънавият тил бирликларида қай тарзда акс этиши муаммосига қаратмоқда. Бу тенденция маданият тушунчасини тил ва жамият яхлитлигининг ўзига хос шакли тарзида қарашга бўлган интилиш билан боғлиқ. Бунга кўра, тил миллий маданият, миллий менталликни ифодаловчи восита сифатида юзага чиқади.

2. Маданият кенг қамровли тушунча сифатида “инсон”, “онг”, “оила”, “фаолият” тушунчалари билан бевосита, “тил” тушунчаси билан билвосита алоқадор. Зеро, инсон, онг, фаолият маданиятни вужудга келтирувчи омиллар бўлса, тил вужудга келган маҳсулни ифодалаш, сақлаш ва узатиш вазифасини ўтайди. Тил маданиятнинг таркибий қисми ва куроли, у руҳият борлиғи, маданият кўриниши бўлиб, миллий менталликнинг хусусий белгиларини ўзида ифодалайди. Маданият лисоний ифода ичида яшаб, ривожланади, у бугунги кунда, ўтмишдагидан фарқли равишда, кўпроқ вербаллашган ҳолатда. Тилда сақланиб қолган мақол, матал, ибора, метафора, рамз ва мажоз – ўтмиш ва бугунги миллий маданиятимиз ёдгорликлари.

---

²⁷Вамбери Г. Очерки жизни и нравов Востока. – СПб., 1877. – С. 481.

3. Мақоллар умумийлик хусусиятига эга. Шу боисдан унинг хусусий ҳоллар учун татбиқ қилиниши, сўзловчининг ўз фикрини тўғридан-тўғри ифода қилмай, мақолга ўраб баён этиши эвфемизацияни ҳосил қилади.

Мақоллар мулоқот меъёри даражасини белгилайди. Ифоданинг кўпроқ юмшоқлиги ва кўпроқ таъсир қилиш имконияти бошқа лисоний воситаларга нисбатан мақолларда устувор. Шу боисдан эвфемиклик, эвфемик мазмун ҳақида гап кетганда мақоллар кўпроқ эътиборни тортади.

4. Эвфемик мазмун ифодалаш нуқтаи назаридан мақоллар бошқа образли барқарор бирикмалар сирасида алоҳида ўрин тутади. Бадиий нутқда эвфемистик вазифада қўлланган мақоллар муаллиф ёки персонажлар нутқига ҳослиги билан фарқланади.

5. Мақол эвфемизациясида коммуникантларнинг шахсий сифатлари – ижтимоий мавқе ва роллари, феъл-атвори кабилар шахс омили ифодаловчилари сифатида муҳим роль ўйнайди. Мақолнинг эвфемик қўлланишини таъминлашда миллий ва ахлоқий омиллар умумий прагматик омил бўлса, муайян коммуникация жараёни хусусий прагматик омил сифатида намоён бўлади.

6. Мақол бутун бир бадиий матнда воқеланган фикрни ифодалашни ўз зиммасига олади ва матннинг қаймоғи мақомига эга бўлади. Мақол эпиграф сифатида қўлланганда бу яққол намоён бўлади.

8. Мақоллар эвфемизацияси бадиий матнда фикрнинг ишонччилик даражасини ошириш, бадиий ниятнинг образлилигини таъминлаш, ифоданинг таъсирчанлик кучини юксалтириш, ўзига хос тасвир усулини қўллаш имконини бериш, адибнинг персонажларга муносабатига ифодавийлик бахш этиш, матннинг яхлитлигини таъминлашга хизмат қилиш, услуб индивидуаллигини кўрсатиш имкониятларига эга бўлади.

9. Бутун матнда ижодкорнинг бадиий нутқи намоён бўлганидек, асарда персонажлар “нутқ”и ҳам ёзувчи хизмати ўлароқ индивидуалликка эга бўлади. Нутқда паремаларни қўллаш персонаж савиясини, унинг ўзи мансуб миллатнинг ментал дунёсини ўз онгида қай даражада акс эттирганлигини, халқ донолигидан қай даражада фойдаланганлигини кўрсатиб, бу, аввало, адибнинг маҳоратига, персонажнинг бадиий муносабатига, бадиий ният мўлжали ва бадиий фикр оқими йўналишига, нутқнинг сифати унинг когнитив асоси, вербал хусусияти ва прагматик даражаси билан боғлиқ.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREE
DSc.27.06.2017.Fil.05.02 AT FERGHANA STATE UNIVERSITY**

KOKAND PEDAGIGICAL INSTITUTE

KALANDAROV SHUKHRATJON SHOKIRJONOVICH

**EUPHEMIZATION OF THE FOLK PROVERBS IN THE UZBEK
LINGUOCULTURAL ENVIRONMENT**

10.00.01 – Uzbek language

**DISSERTATION ABSTRACT FOR DOCTOR OF PHILOSOPHY IN PHILOLOGICAL
SCIENCES (PhD)**

Фергана – 2019

The theme of PhD dissertation is registered by Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministry of the Republic of Uzbekistan under the number № _____

The dissertation has been prepared at the chair of Uzbek linguistics of Kokand pedagogical institute

The abstract of the PhD dissertation is posted in three (Uzbek, English and Russian (Resume)) languages on the website of the Scientific Council (www.fdu.uz) and on the website «ZiyoNet» Information-educational portal (www.ziynet.uz)

Scientific consultant: Makhmudov Nizomiddin Mamadalievich
Doctor of Philological sciences, Professor

Official opponents: Durdona Lutfullaeva Esonovna
Doctor of Philological sciences, Professor
Dilara Nabieva Abdulkhamidovna
Doctor of Philological sciences, Professor

Leading organization: Namangan State University

Defense of the Dissertation will take place on «__» _____ 2019, at _____ p.m. at a meeting of Scientific Council DSc.27.06.2017.Fil.05.02 under Ferghana State University (Address: 19, Murabbiylar Street, Ferghana, 100151. Tel: (99873) 244-66-02; fax: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz.

Dissertation could be reviewed information-resource center of Ferghana State University (registration number ____). Address: 19. Murabbiylar Street, Ferghana, 100151, Tel.: (99873) 244-71-28.

Dissertation abstract sent out on «__» _____ 2019.
(Mailing report number ____ on «__» _____ 2019).

M.Hakimov
Chairman of Scientific Council Awarding scientific degree, Doctor of Philological sciences, Professor

M.T.Zokirov
Secretary of Scientific Council Awarding scientific degree, Candidate of sciences, docent

A.Mamajonov
Chairman of Scientific Seminar at the Scientific Council awarding scientific degree, Doctor of Philological sciences, Professor

INTRODUCTION

(Abstract of the dissertation of Doctor of Philosophy (PhD))

Actuality and necessity of the theme of the dissertation. The world linguistics has always been interested in the problem of the reflection of the people's imagination and outlook in the language. Therefore in every level of linguistics numerous research works concerning this problem have been conducted, special branches of linguistics have dealt with this problem, investigating the language units which are the main concepts of ethno-cultural values in euphemistic and linguo-cultural aspect is one of the basic problems of modern linguistics.

In the world linguistics the attention to the study of the relation between the language and culture, language and spirituality, language and communication shows that the study of linguo-cultural euphemisation reflecting them brightly is an important question. One of the characteristic features of the language is the euphemistic use of the language units. The euphemistic phenomena reflect the harmony of the language and culture. They are tightly connected with the emergence and growth of the national-cultural characteristics of the nations. Today linguistics has turned face to study the speech characteristics of the language opportunities on the anthropocentric bases, so, scientific study of the euphemisation which is tightly connected national mentality and outlook and also with the folk proverbs that are characterized by their too national nature is of great significance.

In Uzbek linguistics too the problems of the language keeping national culture and spirituality in its units and perform them is being highlighted. In it language, national culture, national spirituality²⁸, mentality and worldview are represented on the whole. Nowadays "developing scientific research and innovational activity, encouraging the participation of the youth in this process, creative ideas and work outs in all aspects" is specially highlighted. And in its turn it shows that it is of a special significance to gain the internal opportunities of the language, improve national spirituality and assimilate it deep into the mind of the youth.

This dissertation will serve in a certain degree to fulfil the tasks assigned in the decree ПФ-4947 of the President of the Republic of Uzbekistan on February 7, 2017 «About the strategy of Actions for developing the Republic of Uzbekistan», the decree ПФ-4958 on February 16, 2017 «About improving the education after High educational establishment»; the decision ПК-2909 on April 20, 2017 «About the measures of developing the high education system, the decision БМК-304 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on May 22, 2017 « About improving the education after High educational establishment», and in other related legal documents.

---

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси/prezident.uz/uz/lists/view/137).

The link of the research with the priority areas of science and technology development of the Republic. This research was done appropriate to the priority trend of science and technology development of the Republic I. “Forming the system of innovational ideas in socially, legally, economically, culturely, spiritually developing the informational society and democratic state and the ways of carrying them out”.

Degree of study of the problem. In the world linguistics the significance of euphemisation in the human communication was in the centre of attention of the scholars of the antique time such as Aristotle, Cicero, Quintilianus and other ancient Greek and Roman philosophers. In different times euphemisation was researched by the linguists of the West such as G.Paul, G.P.Grays, S.Vidlak, K.Barridge, Russian linguists L.A.Bulakhovskiy, L.V.Sherba, B.A.Larin, A.A.Reformatskiy. Systemization of euphemistic units in English found its reflection in the special dictionaries such as “A Dictionary of Euphemisation” (R.W. Holder), “The Wordsworth Book of Euphemisations” (J.S.Neaman, C.G.Silver), “A Dictionary of Euphemisations and Other Doubletalk” (H.Rawson), “Dictionary of Euphemisations” (J.Ayto). At present we can see that the problem of euphemisation is the subject of the research works of J.J.Varbot, L.P.Krisin, A.M.Katsev, N.M.Berdova, L.V.Artyushkin, V.P.Moskvin, Ye.I.Sheygal, Ye.P.Senichkina, M.L.Kovshova and others²⁹.

Furthermore, about communicative linguistics V.B.Kashkin, theory of speech acts P.Grays, Dj.Ostin, S.A.Sukhikh’s research works should be studied³⁰. The semantic ways of euphemistic substitution was studied by the Russian scholar Tyurina (1998), socio-psychological aspects of euphemisation was studied by Katsev (1977)³¹. The subject matter of euphemisation in Uyghur was studied by K.Aynivaer³², the problem of the use of euphemisation in the Russian folklore was studied by O.G.Tverdokhle³³.

In Uzbek linguistics the euphemistic use of the language units was specially studied by a number of researchers. N.Ismatullaev’s Candidate’s dissertation, A.Omonturdiev’s Candidate’s and Doctoral dissertation, Kh.Kodirova’s Candidate’s dissertation and dictionary and monographs and other researchers’ articles and thesis can be shown as an example.

---

²⁹See., Ковалева Т.А. Фразеологические эвфемизмы в современном английском языке. Дисс. канд. филол. наук. - Коломна, 2008. –С. 56-57.

³⁰See., Аристова Н.С. Коммуникативные стратегии высокой тональности общения: на материале английской художественной литературы XIX - XX вв. Дисс. канд. филол. наук. - Нижний Новгород, 2007. -С. 21

³¹See., Артюшкина Л.В. Семантический аспект эвфемистической лексики в современном английском языке. Дисс. канд. филол. наук. - Москва, 2001. –С. 135

³²See., Айниваэр К. Эвфемизмы в уйгурском языке: постановка вопроса // Гуманитарные научные исследования. 2017. № 4 [Электронный ресурс]. URL: <http://human.snauka.ru/2017/04/23654> (дата обращения: 07.06.2018).

³³See., Твердохлеб О.Г. Эвфемизмы в сфере устного народного творчества. (Электрон ресурс: <http://cyberleninka.ru/article/n/evfemizmy-v-sfere-ustnogo-narodnogo-tvorchestva>)

In Uzbek folklore study folk proverbs were also studied in detail. In linguistic aspect the candidate's dissertation conducted by R.Rasulov, the Doctoral dissertation conducted by P.Bakirov on typological way should be specially mentioned.

Not taking into account some opinions of these researchers about the characteristics of Uzbek folk proverbs in communicative situation, their opportunities of expressing euphemistic meanings, this question hasn't been specially researched yet in science.

Connection of the theme of the research with the scientific-research works of the higher educational institution, where the dissertation is conducted. The research work was conducted appropriate to the scientific-research works plan of Kokand state pedagogical institute in the sphere of the project on the theme "System research of the Uzbek language".

The aim of the research work is to study the euphemistic use of the Uzbek folk proverbs.

The tasks of the research work:

To give opinions to the interpretation on the basis of the harmony of the folk proverbs with the language and culture;

To explain the cultural meanings in the folk proverbs;

To classify the folk proverbs according to their euphemistic degree;

To distinguish the factors providing the euphemistic meanings in the folk proverbs;

To identify the artistic-aesthetic function of the folk proverbs according to their euphemistic characteristics;

To show and explain that there is the study of the speech of the author and personages on the basis of the euphemistic feature of the folk proverbs.

As the object of the research work the problem of the harmony of the language and culture represented in Uzbek folk proverbs was chosen.

The subject of the research contains the euphemisations reflecting the harmony of the language and culture in Uzbek folk proverbs.

The methods of the research. In the dissertation work the methods of component, differential-semantic, transformation and distributive analysis were used.

Scientific novelty of the research consists of the followings:

Cultural meanings in the folk proverbs were defined;

Euphemistic features of the folk proverbs were revealed;

Linguistic and nonlinguistic factors providing the euphemistic meanings in the folk proverbs were defined;

Artistic-aesthetic function of the folk proverbs was revealed according to their euphemistic features;

The peculiarities of the speech of the author and personages on the basis of euphemistic feature of the folk proverbs were proven.

Practical results of the research consist of the followings:

That the folk proverbs are the phenomena having national mental significance representing the harmony with the language and culture, their significance in improving their communication culture by studying the euphemisations in the proverbs in linguoculturologic aspect was shown, it was defined that the gained conclusions would serve to complicate the literatures being created in linguoculturologics and ethnolinguistics;

It was proven that the dissertation results would be one of the theoretical sources for creating linguoculturologic, paroimiologic, euphemistic dictionaries and the language corpus;

It was shown that the research results would serve as a source for the investigations in linguoculturologic and ethnolinguistic fields.

Reliability of the research results is identified by the approach to the problem, exact scientific sources in the commentaries and interpretation of the theoretical information, the proof of the being studied material by the methods of component, differential-semantic, transformation and distributive analysis, the implementation of the theoretical opinions and conclusions into practice, the approval of the gained results by the appointed organizations.

Scientific and practical significance of the research results.

The scientific significance of the research results is identified by that euphemisation of the folk proverbs has been revealed for the first time, the explanation of the lexical-semantic features of the lexemes in set expressions, the study of the units in the proverbs in the aspect of speech culture and the conclusions about the Uzbek people's understanding the world.

The practical significance of the research results is that the gained conclusions and recommendations can be used in organizing special courses and seminars on speech culture and in creating lectures and textbooks in the subjects as "Etiquette" and "Linguoculturology".

It should be mentioned that the conclusions gained from the research and given recommendations can be a source for improving the "Speech culture", preparing lectures and manuals in the subjects such as "Etiquette" in secondary education, "Speech culture", "Ethnoculture and communication culture", "Linguoculturology" in high philological education.

Implementation of the research results. On the basis of the investigating the interrelation of the euphemisation of the folk proverbs in Uzbek linguocultural environment: the research results were used in the multi-volumed "Explanatory dictionary of the Uzbek language" in Latin alphabet in the fundamental scientific research project "Developing principles of the lexis and terminology of the Uzbek language". (Report №1/401). As a result lexicographical definitions of the words were expanded and enriched more by the examples;

The conclusions on the words in the proverbs with euphemistic meaning were used in the innovational scientific research project "Contradiction in the semantic development of the word. Explanatory dictionary of the enantiosemic words of the Uzbek language". (Report №1/402). As a result the definitions of the meanings of

the enantiosemic words in the proverbs with euphemistic meaning were complicated;

The dissertation named “Euphemisation in the Uzbek linguocultural environment” was used in the parts of the textbook “Hozirgi o’zbek adabiy tili” (Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. - ISBN 978-9943-10-436-5) devoted to the problems of language and speech, speech realization of the language units, connotative sema and set expressions.

Approbation of research results. The research results were announced in 10 scientific-practical conferences, and 2 international conferences as a lecture and got approval.

Publication of research results. On the theme of the dissertation 10 scientific works, particularly, 4 articles in the scientific journals recommended by the Supreme attestation commission of the Republic of Uzbekistan to publish the main results of the doctoral dissertations, in particular, 3 of them were published in the republican and 1 was published in a foreign journal.

The structure and volume of the dissertation. The dissertation consists of introduction, three chapters, general conclusions, the list of used literatures and appendixes. The total volume of the dissertation is 130 pages.

MAIN CONCEPT OF THE DISSERTATION

In the **Introduction** part of the dissertation the actuality and necessity of the theme of the research was proven, the degree of the study of the problem was explained, the aim, tasks, object and subject of the research, scientific novelty and practical results were described; theoretical and practical value of the gained results were revealed, the implementation of the research, the publication of the results, structure of the dissertation were informed.

The first chapter of the dissertation is called “**Linguoculturological aspect of the folk proverbs**” and it contains three paragraphs.

Language is a component and an arm of culture, it performs the existence of spirit, a type of culture, private features of national mentality in itself³⁴. In this sense the paroimiological units as proverbs, sayings and phrases indirectly express the features of our past and present national culture, the reality and perform national identity³⁵.

In traditional scientific approaches proverbs, mainly, remained in the sphere of studying folklore and were considered to be as a genre of folklore. Although proverbs are mentioned to be a linguistic phenomenon as set expressions, their

---

³⁴See: Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М., 1982 // www.klex.ru/mwh; Жинкин Н.И. Язык. Речь. Творчество. – М., 1998. (– 368 с.) www.klex.ru/mwh

³⁵Иванова Е.В. Религиозная метафора в текстах СМИ. Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. Вып. 77. 2013. № 14 (305). – С. 21–24.

linguistic significance cannot be said to be evaluated enough. Only some syntactic features of proverbs were analyzed as a linguistic unit³⁶.

A number of subjects appeared in linguistics and other subjects. Linguoculturology is among them. The outstanding scholar of our time A.M.Khaydegger named the languages by the term *place of reality*³⁷. Thus, reality spread all over the world, but its home is language. Therefore linguistics (exactly, modern linguistics) has the most active and basic methodological position in the system of humanitarian sciences. In other words, modern linguistics stands on a central place in the system of anthropocentric sciences.

Like how important is the car for those who go on a travel, language functions as an important means, factor and base for our travel to our own nation's or other nations' mental world, for our going into the world of our past ancestors' attitude towards the world, society and themselves too.

On the basis of linguoculturological meaning culturally selected national meaning is formed. All the derivative meanings of the words are culturally selected national meanings. But the main meaning of the word too, if there is no other equivalent of the word in the language, is culturally selected national meaning.

A certain word can be a culturally selected word for several languages. For example, the words like *bevatan*, *baraqi*, *vasiqali*, *vaqfnoma*, they exist in both Uzbek and Persian-Tajik too. They are free from the national features as the harmonious words of these languages. For both languages the meanings of these words have the position of culturally selected national meaning rather than Russian.

While any word get into a syntactic relation, it makes a certain free combination, in proverbs and sayings it denotes a figurative meaning depending on the general content of the set expression it belongs and this meaning is realized in the sphere of that set expression.

Among the subject of the study of linguoculturology proverbs are distinct. Whereas, they represent the nation's rich experience and intelligence gained for ages. Proverbs stay in mind like stereotype, on this base man evaluates the events happening around and in it. In language they live as the national-cultural criteria of evaluating the reality. But it cannot be said about any proverb, any proverb or saying cannot be the subject of linguoculturological investigation. For example, the proverb *Bir gul bilan bahor bo'lmaydi* (A swallow cannot make the Spring) exists in Persian too – با یک گل بهار نمیشود the proverb comes in the “Bible” like *Одна ласточка весны не делает*. That's why it can be said that there is that proverb in the Slav, German and Roman languages. The national origin of this proverb is not known. That's why there is no decision

---

³⁶Бакиров П.У. Номинацентрические пословицы в разносистемных языках (на материале русского, узбекского и казахского языков): Автореф. дисс. ... д-ра. филол. наук. – Ташкент, 2007. –С. 50

³⁷Хайдеггер М. Язык как “дом бытия” // www.proza.ru › 2011/12/26

about what nationality's national code it is. And it causes that it is out of the sphere of the study of this field by the leading linguoculturologists³⁸. Today's proverbs, sayings, phrases, metaphors, symbols and figures of speech are the monuments of our past national culture³⁹. Why are they at the centre of the linguoculturological researches? There will be born a question in mind if simple words are the pure words of our language, isn't it possible to study them linguoculturologically? If there is no national peculiarity in the simple words, they are not studied in this way. In expressing directly and indirectly national mentality is differentiated. Proverbs, sayings and phrases express the reality indirectly, that's why they are considered to be a valuable national wealth. National identity appears in indirect expressing. For example, the verb *o'qimoq* (to read) cannot show national peculiarity in the meaning "to read". But in the word combination *kasalni o'qimoq (to read on the patient)* national meaning is expressed. In it the intended meaning is expressed not by its particular expresser, but it is given indirectly, that's by another "different" expresser - mental meaning is expressed by the entirety of different form and meaning. As the famous Russian scholar B.A.Larin said⁴⁰, proverbs and phrases always express the reality indirectly as the dew reflects sun. But studying the phrases or proverbs is not always linguoculturological study, of course..

It is known, in linguistics language is studied in comparative-historical, system-structure and anthropocentric aspects. In comparative-historical research the etymology and the history of origin of the proverbs or phrases, in system-structure research their structure and relations are studied and in anthropocentric approach the problem of human factor in the formation and use of these units are studied. Exactly, in anthropocentric paradigms, particularly, in linguoculturology the attention moves from used object (word) to the user subject.

Although language is the production of social activity, property and culture (type, representer) of a certain society, its existence and development is connected with every person belonging to this language. Thus common national property finds place, privatizes in the mind of every language person.

Language, culture, ethnos relationships, and their influence are interdisciplinary problems. Around this problem the subjects like philosophy, sociology, ethnolinguistics and linguoculturology "ride a horse". For example, the national code represented in the word *Tangri* (God) is particular to all Turkic nations. While studying it linguoculturology moves in higher spheres from nationality, it moves in the sphere of public. Or the term *Allah* is taken as a linguoculturema, it is analyzed from the religious point of view. It is obvious,

---

³⁸Маслова В.А. Лингвокультурология. Учебное пособие. – М.: АСАДЕМА, 2004. – С.208.

³⁹Иванова Е.В. Религиозная метафора в текстах СМИ. Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. Вып. 77. 2013. № 14 (305). - С. 21–24.

⁴⁰See: Ларин Б.А. Очерки по фразеологии (о систематизации и методах исследования фразеологических материалов) // История русского языка и общее языкознание. – М., 1977. – С.125-149 // www.info@lingvotech.com

linguoculturology analyzes the culturally selected language phenomena from the point of view of the type and appropriateness of culture. It shows the position of linguoculturology as an intercultural and interlanguage field of science.

The second chapter of the work is called “**Euphemistic meaning in the folk proverbs and the factors realizing it**”, it consists of three paragraphs.

The XX–XXI centuries are being successful for the investigations of euphemisations. In this field G.Paul⁴¹, R.O.Shore⁴², B.A.Larin⁴³, L.P.Crisin⁴⁴, A.S.Kurkiev⁴⁵, Ye.P.Senichkina’s⁴⁶ works are of great significance. In Uzbek linguistics the process of studying euphemisations is characterized by being still slow. The research work of N.Ismatullaev, who began Uzbek euphemiology was on the level to put the question into the schedule, and also to introduce the Uzbek scientific community deeply with the phenomenon⁴⁷. The linguist A.Omonturdiev noticeably contributed to the development of Uzbek euphemiology by researching functional features of euphemisations⁴⁸, common features of euphemisations in the speech of livestock breeders⁴⁹.

Euphemistic meaning is a speech phenomenon showing the speech culture and speech level. In the speech realization of the euphemistic meaning together with the opportunities of the language, the worldview, mental nature, character, attitude towards the reality, degree of social form, gender, position, age of the person and other numerous factors will come out in mixture.

From the point of view of expressing euphemistic meaning proverbs take special place among the other figurative set phrases.⁵⁰ The euphemistic features of proverbs are brightly seen in the given definition “a wise phrase or sentence created by the people on the basis of life experience, usually, having the meaning of advice, tiny, figurative, with complete meaning”⁵¹. The word *figurative* in the definition is the clear proof of our opinion. The images in proverbs function to describe the man indirectly by different signs. These images have the basic responsibility of providing euphemisticness. The symbols in

---

⁴¹See: Пауль Г. Принципы истории языка / Пер. с нем. ; Под ред. А.А. Холодовича. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. –С. 500

⁴²Шор Р.О. Язык и общество. – М.: Работник просвещения, 1926. – С. 155.

⁴³Ларин Б.А. Об эвфемизмах // Ларин Б. А. Проблемы языкознания: Сб. статей, посвящ. 75-летию акад. И.И.Мещанинова. – Л.: ЛГУ, 1961. – (Учен. зап. Ленингр. ун-та, № 301: Сер. филол. Наук: Вып. 60).

⁴⁴Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи [Электронный ресурс] // Русский филологический Интернет-портал "Philology.ru". - Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics2/krysin-94.html>

⁴⁵Куркиев А.С. О классификации эвфемистических названий в русском языке. Классификация эвфемизмов по порождающим мотивам. - Грозный, 1977. –С. 25.

⁴⁶Сеничкина Е.П. Эвфемизмы русского языка. – М.: Высшая школа, 2006. –С. 151.

⁴⁷Исматуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке: Автореф.дис...канд.филол.наук. — Ташкент, 1963. –С. 23.

⁴⁸Омонтурдиев А.Ж. Эвфемик воситаларнинг функционал хусусиятлари: Филол.фанлари номзоди... Автореф. дисс... автореф. — Тошкент, 1997. –Б. 25.

⁴⁹Омонтурдиев А.Ж. Профессионал нутқ эвфемикаси: Филол.фанлари доктори ... дисс.автореф. – Тошкент, 2009. – Б.48.

⁵⁰Ситдикова Ф.Б. Проявления имплицитного в татарских народных пословицах // Язык и методика его преподавания: Материалы республиканской научно-практической конференции.– Казань, 2000. – С.25–27.

⁵¹Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилд. 2 – жилд. –Тошкент: ЎзМЭ Давлат илмий нашриёти. –2006. –Б.671.

proverbs function to express the human qualities. For example, lion is the symbol of braveness, camel is patience, donkey and ox are the symbols of stupidity and slow wittedness, wolf is ruthless, mouse, rat, grasshopper and sparrow are the symbols of parasitism, ant is industriousness, frog is bostfulness, eagle, falcon, gerfalcon are the symbols of courage, flower is a girl, melon, wheat, apple are the symbols of a good man, pumpkin, cucumber, barley, cow soapwort, cockspur grass are the symbols of a bad man.⁵² Symbols rise up the level of figurativeness. As a result the euphemistic degree of proverbs will increase. As an example let's take the discourse between Farmonbibi and her daughter-in-law in the play "Rebellion of the Daughter-in-laws" by Said Akhmad. The daughter-in-law starts and finishes her every sentence with a proverb. In order to give the meaning "I need some money" she uses the proverb "Bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak" (A hen needs both a corn and water), and she also "hides" her idea "We need to send presents to the relatives of her daughter's marriage" under the proverb "Bor tovog'im, kel tovog'im" which has little negative influence on the addressee. She expresses her ideas by proverbs. Or the writer Abdulla Kodiriy doesn't openly tell that a man is born with what character, he dies with that character at last too, he gives this idea by euphemistic proverb on behalf of Solih Makhmud: *Maxdum Anvarning biror kambag'al bilan «ezilishib» o'tirganini ko'rsa, «Sut bilan kirgan, jon bilan chiqar» maqoli ko'p to'g'ri so'z, deb o'ylar va ensasi qotib, chetga ketar edi* (A.Kodiriy, "Mehrobdan chayon). Expressing the idea by proverbs is one of the basic factors showing the degree of the manner of communication.

Euphemisations are too sensible to the social relationships. The unit "carrying" a euphemistic meaning is considerable by changing its characteristics with the time passing and they even turn into dysphemisms either.

Like language units can never be realized in speech independently, the meanings they express come into the speech depending on the meanings of other units, as well as, other nonlinguistic external factors. Especially, in the realization of occasional meanings the corporation of the linguistic and nonlinguistic factors out of this unit will firmly appear.

In euphemisations of proverbs personal qualities of communicants – their social position and roles, behaviors play an important role as the representatives of the factors of a person. The show activeness in defining the direction and the quality of the discourse and the features and measures of linguistic units in the discourse.

In providing the euphemisticness of the proverbs social state of the communicants, their relationships play an important role on one hand, and on the other hand, the proverb used in a certain context as an answer emphasizes the

---

⁵²Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш. Ҳикматнома. Ўзбек мақолларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбек совет энциклопедияси Бош редакцияси, 1990. – Б.528.

euphemistic feature of itself and other adjusted proverb too. Of course, in this case the author's factor has a special significance.

Folk proverbs perform euphemistic function quite emphasized in metaphorical use too. We can say it is the factor of the genre providing the euphemisation of proverbs. For example, in the following example the proverb is used metaphorically:

Guzarga kelganda mashinani juda tez haydab o'tib ketishdi, ko'cha changib ketdi. Samovardagi choyxo'rlar: "Obbo, Olim qiziq bosar-tusarini bilmay qopti-ku!" – deya mashina orqasidan qarab qolishdi. Kimdir, cholning omadi keldi, dedi. Samovarchi ularga piching qildi:

– Ko'pam hovliqavermanglar, kelinni kelganda ko'r, sepini yoyganda ko'r. (Said Ahmad, "Xanka bilan Tanka").

In the text the remark of the teahouse proprietor is emphasized by the proverb. But the proverb can "soften" (give) the meaning "That will be regretted later" that teahouse proprietor is going to say in a certain degree. In this case too we can see different factors are in harmonious and contradictory relationships.

For example, *Allaqanday bir xotin kelib tolning xipchini bilan savaladi, tovuq so'yib qonladi... Bularning hammasi, albatta, pul bilan bo'ladi. Bunday vaqtlarda yo'g'on cho'ziladi, ingichka uziladi* (A.Qahhor).

The writer used the proverb in order to express the meaning "If someone in the family becomes ill, the rich get poor, and the poor get ruined". In this case an artistic grace appears, the convenience for achieving the communicative purpose increases and the figurativeness emphasizes the impressiveness. The writer's wish to escape from the "bare" expression of the reality tended to use a fine euphemistic means – a proverb in the text.

Apparently, in providing the euphemistic use of the proverb national and ethical factors are characterized by having general pragmatic nature, a certain communication process appears as a private pragmatic factor. In addition, the factors like speech condition and situation, a person, and also, a type of conversation (simple, arguing, metaphorical) impact on the performing the euphemisticness of proverbs by being sometimes priority and sometimes weakening. The ability of showing these linguistic and nonlinguistic factors in a literary text in harmony and in using them appropriately the writer's skill is brightly seen.

The third chapter of the work is called "**Artistic-aesthetic function of the folk proverbs with euphemistic nature**" and consists of three paragraphs.

In a literary text proverb is the beauty of the speech, it shows the expression power and degree of reliability of the idea. It serves to perform the writer's aesthetic intention. The appropriate use of the social, pragmatic folk proverbs greatly influence on the quality of the discursive intention. In addition, it increases the effect of understanding and feeling it by the reader. Let's look at the text below:

– *To‘g‘ri aytasiz, buvijon, – dedi o‘g‘ri, – mening ham ikki bolam, xotinim, bitta kampir onam bor. **Bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak** deganlaridek, shularni boqishim kerak. To‘rtta chavati non topish uchun o‘zimni o‘tga, cho‘qqa, Alining qilichiga uraman. Bo‘lmasa, ishlay desam, bilagimda quvvat bor, aqlu hushim joyida. Mana hozir shu qilib turgan o‘g‘rilik kasbi yoqadi, deysizmi. Tuppa-tuzuk ayolmand kosibning bolasi edim. Zamon chappasiga ketdi. Kerinska podsho bo‘lgandan keyin urush to‘xtaydi, degan edilar. Hali-veri to‘xtaydigan ko‘rinmaydi. Hali ham zamon o‘sha–o‘sha iligi to‘qlarniki. (G‘.G‘ulom, “Mening o‘g‘rigina bolam”).*

The proverb used in the text is serving to express the euphemistic meaning “Every member of my family needs something to eat and drink”. This proverb, usually, is told by a needy person or by a person who is addressing to a needy person or speaking about a needy person. In general, the topic of neediness (poverty) demands the use of such kind of proverbs. In the previous or following part of the text there made sentences and opinions consisting of the words expressing the concepts related to the meaning of the proverb serving for the “commentary” of this proverb: *to‘rtta chavati non, o‘zini o‘tga, cho‘qqa, Alining qilichiga urmoq, o‘g‘rilik kasbi, ayolmand kosibning bolasi, zamon chappasiga ketdi, urush hali-veri to‘xtaydigan ko‘rinmaydi, zamon o‘sha–o‘sha iligi to‘qlarniki* these structures are in the position of the expanders, “commentators” of the euphemistic proverb in the text. The writer constantly emphasizes the literary meaning by these “expanders”. The writer gives the whole meaning in one proverb in the next sentences.

The function of the euphemistic folk proverbs brings the increase of its power of impressiveness too. It, first of all, serves to provide the literary colourfulness and satisfy the aesthetic need of the reader, secondly, provides the implicit manipulative character of the expression of the idea. Let’s look at the text below:

Ertasi u poliklinikaga qo‘ng‘iroq qilib, doktor chaqirdi. Peshinga yaqin doktor kelganini bilib, egachisirikiga chiqdi. Doktor kasalni ko‘rib, davolar belgilab, dorilar yozib, endigina jo‘nayotganda hech narsa bilmaganday silliqqina bo‘lib O‘ktam kirib keldi. Eshikda “Tez yordam”, uyda doktor bilan Lazokatxonni uchratib, naq kapalagi uchgan yigit, izza bo‘lganidan o‘zini arang bosgan holda:

– *Iya, oyijon, sizga nima bo‘ldi? – deya onasi qoshiga quchoq ochib keldi.*

Onasi esa odatdagicha vazminlik bilan “sal tobi qochganini” bildirdi. Egachisining beg‘am, beparvo o‘g‘ilga qilgan bunday beozor muomalasini hazm qilolmagan Lazokatxon:

– ***Kasalni yashirsang, isitmasi oshkor qiladi.** To‘g‘risini aytavermaysizmi, egachi! – deb zarda qildi. Keyin O‘ktamga yuzlandi: – Salgina tobi qochganmas. Oldindan silqovlanib yurardi onang. Endi rosmana kasal bo‘pti. Bod. Xafaqon. Ha, bu kasallari oldindan bezovta qilib yurganini*

bilmasmiding? Shu yarim jon onani yolg'iz tashlab ketishga qanday vijdonlaring qabul qildi-a?! Borib turgan oqibatsizlik emasmi – bu?! (H.Nazir, "Oqibat")

The proverb in the text is used to express the meaning "Don't hide that you are ill, it is seen from your appearance!", in this case its euphemistic function is performed in the speaker's defending herself. Lazokatkhan understands that she has no right to remark the mother's son, this idea is sparking in her mind. That's why she begins her idea with this proverb. At a glance there appears an opinion that there is no proof of the process of euphemisation. Because the proverb is used to describe the state of the patient who is hiding her illness. But there is a formal similarity here. This proverb is common and it is suddenly coordinated with privacy. Thus, in the euphemisation of the proverb there is a similarity and the metaphor describing the person is the base for the literary simile.

The proverb sometimes can take the function of expressing the whole idea realizing in the text on itself. In this case it functions as the "cream" of the text. Especially, it is clearly seen in the use of the proverb as an epigraph. For example, we can take the proverb "Osmon yiroq, yer qattiq" (The sky is far, the earth is hard) used as an epigraph in Abdulla Kahhar's story "Bemor" (Patient). The euphemics of this proverb is used to express the meaning "The poor is hopeless" in literary colours. The sky is the euphemistic expression of the Creator. It is very far from the hopeless poor. As they say the rich look at the rich, water flows into stream, for the poor there is support neither from God nor from the earth. The writer chose the proverb appropriate to his purpose and gave it the "cream" of the ideas in the text. The saying "*Yog'on cho'ziladi, ingichka uziladi*" used in the text is fixing this proverb. A number of euphemistic means were used in the story. Here are some of them: 1) *Sotiboldining xotini og'rib goldi* ("became ill/ fell ill"). 2) *Bunday vaqtlarda yo'g'on cho'ziladi, ingichka uziladi* ("you spend all you have") 3) *Doktorxona deganda Sotiboldining ko'z oldiga izvosh va oq podshoning surati solingan 25 so'mlik pul kelar edi* ("need a good deal of money to conduct the doctor"). 4) *Bemor og'irlashdi* ("his illness intensified"). 4) *Devonai Bahovaddinga hech narsa ko'tardingmi?* ("did you give something for as a charity") 5) "*Ko'ngilga armon bo'lmasin*" ("let him die without regret") *deb "chilyosin" ham qildirishga to'g'ri keldi*. As the proverb is the "cream" of the text, as an euphemisation it coordinates the meanings of all the euphemistic means used in the text, and as a literary stem it gathers them on one point.

It is clear from the mentioned above, euphemisation of proverbs take a special place in carrying out the aesthetic intention of the writer in a literary work. It is brightly seen in the followings: increases the reliability of the idea; provides the figurativeness of the literary purpose; raises the power of impressiveness of the expression; enables to use the style of manipulative description; the writer's attitude towards the personages gives expressiveness;

provides the entirety of the text; shows the individuality of the style; centralize the intentional power of the discourse.

The usage of the proverbs is more particular to epic and dramatic type. In a poetic speech the demand for the meter and economy causes less usage of the proverbs and if used, it causes formal change too.

The usage of the paremas in speech shows the personage's level, how he understands the mental world of the nation he belongs to and how he uses the public wise. "The paremas like proverbs, sayings and idioms are significant for describing the spirit of the social environment, revealing the idea and purpose of the literary work, internal world of the personages and giving impressiveness and expressiveness to the speech as well. From the linguistic point of view, in the paremas in the type of proverbs sayings and idioms there are common and distinguished sides. Studying the semantic features of paremas can give rich materials to linguoepic analysis."⁵³

Let's look at the examples.

...Hojining bu so'zi O'zbek oyimg'a nechog'liq yoqqan bo'lsa, Otabekni shu qadar yerga qaratqan edi. Hoji o'zidan oshirib so'zlag'an bu so'zlarini shu gap bilan tamomladi:

– ***Bilgan topib so'zlar, bilmagan qopib, deganlaridek, onangning aytmakchi bo'lg'an so'zi faqat shu edi. Boyag'i gaplari bo'lsa o'z haqqini himoya yo'lida uning po'pisalarigina bo'lib, mendan ham ko'ra onangning fe'lini o'zing yaxshi bilasan... (A.Qodiriy, "O'tkan kunlar")***

The writer describes Yusufbek khoji who is the great model of father, husband and statesman in Uzbek belles-letters on the basis of his speech, every word and phrase he uses, his behavior and communication culture. Not describes but he gives the opportunity to him to perform his world by his behavior and communication culture. In this text by telling his opinions by the eastern wise, using the rich of our national mental treasure, the character takes the responsibility of "veiling" his "naive" wife's incomplete, half-baked ideas on his shoulder too. The proverb may be in disphemic character for Otabek who is highly intelligent. Because, if it is deeply considered, from the expression "qopib gapiradi" (bites by speaking) comes out that the speaker is compared to a dog. From this it is clear that the proverb is multi-leveled. But Yusufbek khoji defends his wife together with criticizing her too: *onangning aytmakchi bo'lg'an so'zi faqat shu edi. Boyag'i gaplari bo'lsa o'z haqqini himoya yo'lida uning po'pisalari...*

Proverbs can be met in written language, oral language, at the palaces of notable personalities of the country and at the yurts of nomadic people too... The son of the desert always listens to such "Fathers' words" seriously. Any wise word that is opposite to the meaning of the proverb, any trustworthy word cannot impact on his ideas, natural conservativeness in his nature doesn't appear

---

⁵³Қосимова М.Б. Бадиий нутқ индивидуаллигининг лингвистик хусусиятлари (Тоғай Мурод асарлари асосида): Филол. фанлари номзоди... дисс....автореф. – Тошкент, 2007. – Б.20.

such powerful in other thing except his genuine, strong belief in that the wise sayings left by the ancestors were told wisely and not wrong.”⁵⁴

It is known from the above mentioned ideas, given theoretical facts and fact materials that the quality and level of the speech is identified by its cognitive base, verbal completeness and pragmatic polish. In cognitive base of the speech the linguocultural values and mental spirituality become harmonious with linguistic competence. And it brings the concept of private speech individuality appropriate to national speech individuality. The private speech individuality stands in the sphere of the national speech individuality and the latter functions as the criteria and limit for the prior.

CONCLUSION

1. Linguistics is focusing on the problem how national culture and spirituality reflects in language units. This tendency is connected with the intention for considering the concept of culture as a unique form of the entirety of language and society. According to this, language comes into existence as a means performing national culture and national mentality.

2. As a wide-scale concept culture is directly connected with the concepts of “human”, “mind”, “family” and “activity” and indirectly with the concept of “language”. Because, human, mind, activity are the factors making culture, and the language functions to express, save and deliver the production made. Language is a component and an arm of culture, it is the reality of spirit and a type of culture, it performs the particular features of national mentality. Culture lives and develops in linguistic expression, today, different from the past, it is more verbal. The proverbs, sayings, phrases, metaphors, symbols and figures saved in the language are the monuments of our past and present national culture.

3. Proverbs have common features. Therefore its implementation to the private situation, speaker’s expressing his ideas indirectly, by wrapping with proverbs make euphemisation. Proverbs show the limit of communication. The softness and impressiveness of the expression is quite more in proverbs than in other linguistic means. That’s why, when talking about euphemisticness and euphemistic meaning proverbs attract more attention.

4. From the view point of expressing euphemistic meaning proverbs take special place among the other figurative set phrases. The proverbs used in euphemistic function in a literary speech are distinguished by their specialness to the author’s or personages’ speech.

5. in euphemisation of proverbs personal qualities – social position and roles, behavior of the communicants play an important role as the performers of the factors of person. In providing the euphemistic use of proverbs national and aesthetic factors are general pragmatic factors, a certain process of communication is private pragmatic factor.

---

⁵⁴Вамбери Г. Очерки жизни и нравов Востока. – СПб., 1877. – С. 481.

6. The proverb takes the responsibility of expressing the idea realized in the whole literary text and has a position of the “cream” of the text. It is clear seen when the proverb is used as an epigraph.

8. euphemisation of proverbs has the opportunities of increasing the degree of reliability of the idea in the literary text, providing the figurativeness of the literary purpose, emphasizing the impressiveness of the expression, enabling to use the particular style of description, giving expressiveness to the relationship of the writer with the personages, providing the entirety of the text and showing the individuality of style.

9. As the writer’s literary speech is represented in the whole text, the personages’ “speeches” too have individualness in the story because of the writer’s work. The usage of the paremas in speech shows the personage’s level, how he understands the mental world of the nation he belongs to and how he uses the public wise, and this, first of all, is connected with the writer’s skill, literary relation of the personage, the target of the literary purpose, the direction of the flow of the literary idea. The quality of speech is connected with its cognitive base, verbal feature and pragmatic degree.

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН НАУЧНЫЙ СОВЕТ
DSc.27.06.2017.Fil.05.02 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ
ПРИ ФЕРГАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

КОКАНДСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ

КАЛАНДАРОВ ШУХРАТЖОН ШОКИРЖОНОВИЧ

**ЭВФЕМИЗАЦИЯ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦ В УЗБЕКСКОЙ
ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ**

10.00.01 – Узбекский язык

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО
ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Фергана – 2019

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № В2018.4.PhD/Fil294.

Диссертация выполнена на кафедре узбекского языкознания Ферганского государственного университета.

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Ферганского государственного университета по адресу: www.fdu.uz и в Информационно-образовательном портале «Ziyonet» www.ziyonet.uz.

Научный руководитель: Махмудов Низамиддин Мамадалиевич
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: Набиева Дилара Абдулхамидовна
доктор филологических наук, профессор
Дурдана Лутфуллаева Эсоновна
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация: Намангнский Государственный Университет

Защита диссертации состоится «__» _____ 2019 года в ____ часов на заседании Научного совета DSc.27.06.2017.Fil.05.02 при Ферганском государственном университете по адресу: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (99873) 244-66-02; факс: 99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрирована под №____) Адрес: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (99873) 244-71-28

Автореферат диссертации разослан «__» _____ 2019 года.
(протокол рассылки № ____ от «__» _____ 2019 года)

М.Хакимов

Председатель научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филол.наук, профессор

М.Т.Зокиров

Ученый секретарь научного совета по присуждению ученых степеней, кандидат филол.наук, доцент

А.Мамажонов

Председатель научного семинара при ученом совете по присуждению ученых степеней, доктор филол.наук, профессор.

Введение (Аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель научной работы состоит в исследовании использования эвфемизмов в узбекских народных пословицах.

Объектом исследования является проявление единства языка и культуры в узбекских народных пословицах.

Научная новизна исследования определяется следующим:

определено понятие значения культуры в народных пословицах;

выявлены эвфемистические свойства народных пословиц;

определены лингвистические и нелингвистические факторы, обеспечивающие формирование эвфемистического значения в народных пословицах;

определены художественные задачи народных пословиц в соответствии с эвфемистическими свойствами;

освещены особенности речи автора и персонажей на основе эвфемистических свойств народных пословиц.

Внедрение результатов исследования:

Результаты исследования взаимосвязи эвфемизмов в народных пословицах в сфере узбекской культуры были использованы в разделе «Принципы развития лексики и терминологии узбекского языка» «Толкового словаря узбекского языка» (№1/401) В результате лексикографические определения были обогащены примерами;

выводы о слове с эвфемистическим значением в пословицах были использованы в инновационном научном исследовательском проекте «Различия в значении слова. Толковый словарь энантиосемных слов в узбекском языке» (№ 1/402). В результате были усовершенствованы определения энантиосемных слов в пословицах с эвфемистическим содержанием;

результаты диссертации были использованы в учебнике “Современный узбекский язык” (Ташкент, Наука и технологии, 2010.– ISBN 978-9943-10-436-5) в главе, посвященной вопросам языка и речи, формированию лингвистических единиц в речи, коннотационной семе и устойчивым словосочетаниям.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх основных глав, заключения, списка использованной литературы и приложений. Общий объём диссертации составляет 130 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Қаландаров Ш. Лексеманинг миллий-маданий семалари. // Тил ва адабиёт таълими. -Тошкент, 2013. № 12. -Б. 37-38.[10.00.00 №9]
2. Қаландаров Ш. Маъно даражаланишининг поэтик воқеланиши. // Ўзбек тили ва адабиёти. Тошкент. 2016. № 5. -Б. 107-111.[10.00.00 №14]
3. Қаландаров Ш. Poetic Use of Euphemistic Meaning Regarding Linguo-Cultural Issues. // Anglisticum Journal. Volume: 5/ Issue: 12, Desember 2016. Page 26-31. [№ 5, Global impact factor 1.354; № 12, Index Copernicus impact factor 6.88; №23 SJIF 4.508].
4. Қаландаров Ш. Эвфемик маъно лисоний ва нолисоний омиллар курсовида. // ФарДУ. Илмий хабарлар. Фарғона. № 1. -2017. -Б. 53-55. [10.00.00 №20]
5. Қаландаров Ш. Национально-культурная семема в лексемах узбекского языка. // Будущее науки. Сборник научных статей 3-й Международной молодежной научной конференции. Курск. № 1. 2015.-С. 357-361.
6. Қаландаров Ш. Linguoculturologikal content research problems in language. // Инновационные подходы в современной науке. Москва, 2018. –С. 69-72
7. Қаландаров Ш. Мақолларнинг эвфемик хусусиятига доир. // Таълим ва технология. – Тошкент. № 1. 2009. -Б. 124-127.
8. Қаландаров Ш. Эвфемик маънони воқелантирувчи социал омиллар. // Бадиий асар таҳлили ва талқинининг илмий-педагогик масалалари. -Тошкент. 2015. -Б. 197-200

II бўлим (II часть; II part)

9. Қаландаров Ш. Мақол ва бадиийлик. Филологиянинг долзарб муаммолари. // – Қўқон. 2009. -Б. 83-85.
10. Қаландаров Ш. Факторы лингвокультурологического изучения языковых единиц. // Молодой ученый. № 10 (50), октябрь. 2017 -С. 629-632.
11. Қаландаров Ш. Linguoculturologikal content research problems in language. // Инновационные подходы в современной науке. № 15(27). Москва, 2019.- С.69-72.